

СЕКЦІЯ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 378(100)(477)
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-16

**РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ**

Власова І.В., к. е. н., доцент, докторант
*Інститут вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України*

Стаття присвячена аналізу розвитку Європейського простору вищої освіти. Автором з'ясовано особливості й тенденції реформування вищої освіти у країнах Європи. Розкрито складники процесу інтеграції системи вищої освіти України до Європейського простору вищої освіти, що містять формування співдружності провідних європейських університетів під егідою документа «Magna Charta Universitatum» (Велика хартія університетів); об'єднання національних систем вищої освіти в європейський простір, де діють єдині вимоги, критерії і стандарти. Здійснений аналіз ключових стратегічних документів Європейського простору вищої освіти засвідчив актуальність питання автономії університетів і механізмів її забезпечення.

Ключові слова: автономія університету, відповідальність і підзвітність, академічна свобода, диверсифікація закладів вищої освіти, тенденції розвитку вищої освіти.

Стаття посвящена анализу развития Европейского пространства высшего образования. Автором выяснены особенности и тенденции реформирования высшего образования в странах Европы. Раскрыты составляющие процесса интеграции системы высшего образования Украины в Европейское пространство высшего образования, которые включают формирование содружества ведущих европейских университетов под эгидой документа «Magna Charta Universitatum» (Великая хартия университетов); объединение национальных систем высшего образования в европейское пространство, в котором действуют единые требования, критерии и стандарты. Проведенный анализ ключевых стратегических документов Европейского пространства высшего образования засвидетельствовал актуальность вопроса автономии университетов и механизмов ее обеспечения.

Ключевые слова: автономия университета, ответственность и подотчетность, академическая свобода, диверсификация высших учебных заведений, тенденции развития высшего образования.

Vlasova I.V. HIGHER EDUCATION REFORMING IN THE CONTEXT OF THE BOLOGNA PROCESS

The article is devoted to the analysis of the development of the European Higher Education Area. The author finds out the characteristics and tendencies of the higher education reforming in European countries. The process components of the higher education system of Ukraine integration into the European Higher Education Area are described. They include formation of the commonwealth of leading European universities under the auspices of the document “Magna Charta Universitatum”; the unification of higher education national systems into the European area with uniform requirements, criteria and standards.

The key strategic documents that define the priorities of higher education contemporary development are: “Magna Charta Universitatum” and «Sorbonne Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System»; Ministerial communiqués. “Magna Charta Universitatum” recognizes autonomy as a fundamental principle for universities. “Sorbonne Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System” aimed at harmonizing national higher education systems. The declaration was a confirmation of the importance and necessity of higher education further globalization. “Bologna Declaration” formed the basis for further reforming of the higher education system. The analysis of key strategic documents of the European Higher Education Area has shown the relevance of university autonomy and mechanisms for its provision.

Key words: university autonomy, responsibility and accountability, academic freedom, diversification of higher education institutions, trends of higher education development.

Постановка проблеми. Реформування вищої освіти в Україні відбувається згідно з принципами Болонської декларації, яку Україна підписала у 2005 р. У контексті кардинальних змін у міжнародній освітній політиці та економіці вважаємо за потрібне проаналізувати розвиток Європейського

простору вищої освіти (Болонського процесу) і виявити тенденції у сфері вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Болонський процес і нова парадигма вищої освіти перебувають у центрі уваги Ю. Рашкевича [1], питання якості вищої освіти України в контексті Болонського

процесу розглянуто С. Прилипко, Г. Клімовою [2], розвиток освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів досліджено Л. Гриневич [3].

Постановка мети. Мета статті – визначити тенденції розвитку вищої освіти на основі аналізу ключових документів Європейського простору вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес інтеграції системи вищої освіти України до Європейського простору вищої освіти містить такі складники: по-перше, формування співдружності провідних європейських університетів під егідою документа «*Magna Charta Universitatum*» (Велика хартія університетів); по-друге, об'єднання національних систем вищої освіти в європейський простір, де діють єдині вимоги, критерії і стандарти.

Ураховуючи вище зазначене, звернемось до аналізу ключових стратегічних документів, що визначають пріоритети сучасного розвитку вищої освіти. На наше переконання, до таких документів належать:

– «*Magna Charta Universitatum*» (Велика хартія університетів) і «*Sorbonne Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System*» (Сорбоннська спільна декларація про гармонізацію архітектури Європейської системи вищої освіти), що передували прийняттю документа «*Bologna Declaration*» (Болонська декларація);

– *Ministerial communiqués* (Комюніке Міністрів країн Європи, що відповідальні за вищу освіту);

У «*Magna Charta Universitatum*» (Велика хартія університетів) 1988 р., до якого долучилися українські університети, *автономію* визнано *основоположним принципом для університетів*. Це підтверджується таким: «Університет є автономною інституцією усередині суспільств із різною організацією, що є наслідком різних географічних та історичних умов. Університет критично осмислює й поширює культуру через дослідження та викладання. Щоб відповідати вимогам сучасного світу, у своїй дослідницькій і викладацькій діяльності університет має мати моральну й наукову незалежність від політичної та економічної влади» [4, с. 1].

До інших принципів щодо університетів у цьому документі зараховують такі:

– «викладання й дослідницька діяльність в університетах не мають бути відокремлені, щоб навчання в них відповідало потребам, які змінюються, запитах суспільства та досягненням у науковому знанні;

– свобода викладання, досліджень і навчання є основним принципом університетського життя;

– керівні органи й університети кожний у межах своєї компетентності мають гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги» [4, с. 1].

Варто зазначити, що в цьому документі поняття автономії не має специфічного змісту, що відмінний від академічної свободи, отже, поняття автономії та академічної свободи вжиті як синоніми.

Документ «*Sorbonne Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System*» (Сорбоннська спільна декларація про гармонізацію архітектури Європейської системи вищої освіти) [5] 1998 р. спрямований на гармонізацію національних систем вищої освіти, зокрема в ньому розглядалися такі питання: міжнародне визнання й потенціал систем вищої освіти; формування Європейського простору вищої освіти; зближення загальних структур виданих дипломів і циклів (ступенів, етапів, рівнів) навчання тощо.

Відзначимо, що ця Декларація стала підтвердженням важливості й необхідності подальшої глобалізації сфери освіти. Важливим принципом стає врахування національних особливостей систем вищої освіти країн, які підписали декларацію, та усунення перешкод її розвитку.

Результатом пошуку компромісної моделі інтернаціоналізації європейських закладів вищої освіти стає прийняття в 1999 р. документа «*Bologna Declaration The European Higher Education*» (Болонська декларація «Європейський простір вищої освіти») [6], який сформував основу для подальшого реформування систем вищої освіти. У документі зазначено, що «незалежність та автономія університетів гарантують, що системи вищої освіти й наукових досліджень будуть постійно адаптуватися до потреб, які змінюються, запитів суспільства та наукового прогресу» [6, с. 2].

Варто підкреслити, що завдання, які сформульовані в Болонській декларації, мали переважно настановний характер і спрямовані на формування Європейського простору вищої освіти, а саме: прийняття системи чітко визначених і зіставних академічних ступенів і загальної системи оцінювання якості, що передбачало активізацію міжурядового та міжуніверситетського співробітництва.

Про підвищення ролі закладів вищої освіти через залучення університетів, а також студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до створення й формування Європейського простору вищої освіти акцентовано в *Комюніке зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту до Європейського простору*

вищої освіти: «Towards the European Higher Education Area» (До Європейського простору вищої освіти) (2001 р., м. Прага) [7]; «Realising the European Higher Education Area» (Формування Європейського простору вищої освіти) (2003 р. м. Берлін) [8].

У Празькому комюніке (2001 р.) підтримано ідею про розгляд вищої освіти як суспільного блага, зазначено, що воно є і буде соціальним обов'язком. З огляду на це, виділено такі дії для досягнення цілей Болонського процесу: прийняття системи зрозумілих і порівнянних ступенів; прийняття системи, яка ґрунтується на двох основних циклах; створення системи кредитів; сприяння мобільності; сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості; сприяння європейському підходу до вищої освіти.

У зв'язку з актуалізацією питання про розширення Європейського Союзу з'являються нові завдання, які, з одного боку, підкреслюють необхідність розроблення «модулів, курсів і програм із «європейським» змістом», а з іншого – висувають вимоги гнучкого підходу до систем вищої освіти різних країн і забезпечення привабливості європейської системи вищої освіти. Варто підкреслити, що важливою особливістю Празького комюніке (2001 р.) є те, що в цьому документі соціальна відповідальність покладається на вищу освіту. Тобто спостерігається розширення меж освітнього простору через охоплення соціальної сфери.

Під час Берлінської конференції (2003 р.) відзначено прогрес у ході реструктуризації європейської системи вищої освіти, а також наголошено на необхідності закріплення досягнутих результатів за збереження верховенства академічних цінностей і покращення соціальних параметрів освітнього простору країн Європи.

Варто підкреслити, що в Берлінському комюніке (2003 р.) підкреслюються також економічні потреби європейського суспільства. Це пов'язано з прийняттям рішення під час Берлінської конференції про вступ до спільного Європейського простору вищої освіти нових країн із різним політичним, економічним і соціальним рівнем розвитку. У цьому документі основною вимогою стає забезпечення якості освіти, тісного зв'язку між освітою й наукою через включення третього циклу вищої освіти, усунення юридичних перешкод на шляху визнання ступенів і створення єдиної бази акредитації освітніх програм.

У Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за вищу освіту «The European Higher Education Area – Achieving the Goals» (Європейський простір вищої

освіти – досягнення цілей» (2005 р., м. Берген) [9] вищу освіту розглядають як «ключ до конкурентоспроможності країн Європи» [9, с. 5]. У цьому зв'язку наголошено на необхідності забезпечити автономію закладів вищої освіти для виконання узгоджених реформ і визнано потребу в стійкому фінансуванні інституцій.

У Бергенському комюніке (2005 р.) акцентовано увагу на забезпеченні якості, впровадженні національних систем кваліфікації, у розробленні яких мають брати участь усі зацікавлені сторони: посадові особи, інституції сфери вищої освіти, викладачі, студенти, роботодавці, представники наукової спільноти. Заохочуються проекти, які дають змогу на конкретних прикладах показати доцільність проміжних кроків на шляху до повної інтеграції. Крім того, не втратили актуальності питання соціального виміру освіти, а саме: рівний доступ, створення умов для навчання, державна фінансова підтримка.

У Комюніке «Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world» (До Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики в глобалізованому світі) (2007 р., м. Лондон) [10] зазначено, що Європейський простір вищої освіти ґрунтований на «інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях і демократичних принципах, які сприятимуть мобільності, підвищуватимуть можливості працевлаштування, а також привабливість і конкурентоспроможність країн Європи» [10, с. 1]. Наголошено на важливості впливу закладів вищої освіти на розвиток суспільств, що ґрунтуються на традиціях, які є ключовими для навчання, досліджень, творчості й передачі знань, а також для визначення та передачі цінностей, що є основоположними для суспільства. Цілі закладів вищої освіти включають підготовку студентів до життя як активних громадян демократичного суспільства, для побудови їхньої майбутньої кар'єри, а також забезпечення можливостей з метою особистісного розвитку; побудову й удосконалення ширшої та сучасної бази знань, стимулювання дослідницької діяльності й використання інновацій.

Щодо соціального виміру вищої освіти вона має відігравати важливу роль у сприянні соціальній єдності, зменшенні нерівності, підвищенні рівня знань, умінь і компетентностей у суспільстві.

На основі аналізу Лондонського комюніке (2007 р.) доходимо висновку, що Болонський процес розглядається в таких контекстах: політичному, соціальному, економічному та культурному, а саме: соціальний – передбачає вплив закладів вищої

освіти на розвиток суспільства; ціннісний і культурний – характеризує поєднання сумісності різних систем вищої освіти за збереження розмаїття традицій; політичний – передбачає наявність академічних свобод, інституційної автономії, рівних можливостей, підготовки студентів як активних громадян у демократичному суспільстві; економічний – стимулювання наукових досліджень та інновацій з метою підвищення конкурентоспроможності на глобальному ринку праці.

У документі визначено проблеми імміграції, визнання кваліфікацій, недостатність фінансових стимулів і негнучкість механізмів надання пенсій як перешкоди, а як методи їх подолання – розроблення ефективних механізмів адаптації, відповідальний підхід до реформування навчальних планів, поширення позитивної практики, що передбачає інтенсивне співробітництво закладів вищої освіти на локальному, регіональному та міжнародному рівнях.

Крім того, Лондонське комюніке відображає тенденцію переходу до «студентоцентризму» в навчанні й засвідчує принцип гуманізації освіти. У документі також сформульована відповідь на виклики глобального світу як необхідність забезпечення довіри до вищої освіти в Європейському просторі вищої освіти, усвідомлення її ролі у створенні соціальної єдності, посилення відповідальності всіх суб'єктів у сфері вищої освіти.

У Комюніке «*The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade*» (Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти в новому десятилітті) (2009 р., м. Левен і Левенля-Нев) [11] поряд з оцінкою досягнень намічено плани і пріоритети на наступне десятиліття, серед яких заслуговують на увагу такі пріоритетні положення, як міжнародна відкритість, покращення збирання даних з динаміки та перспектив освіти, розроблення механізмів забезпечення прозорості освіти в різних країнах і закладах вищої освіти, фінансування, інноваційна активність, в основі якої – якісна освіта.

У цьому документі як ключовий пріоритет відмічено державне інвестування (public investment) у вищу освіту, що перебуває у сфері публічної відповідальності (public responsibility) і де всі інституції вищої освіти крізь розмаїття своїх місій відповідають на ширші потреби суспільства. Державне фінансування (public funding) визнано ключовим пріоритетом для гарантування рівного доступу та подальшого стабільного й гармонійного розвитку (sustainable development) автономних закладів вищої освіти.

У документі під назвою «*Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area*» (Будапештсько-Віденська Декларація про створення Європейського простору вищої освіти) (2010 р., м. Будапешт, м. Відень) [12], крім досягнень Болонського процесу у зв'язку зі зростаючим попитом на вищу освіту, необхідністю досягти балансу між співпрацею й конкуренцією у сфері вищої освіти, визначено напрями діяльності на перспективу, серед яких, наприклад, забезпечення тісної співпраці із закладами вищої освіти, професорсько-викладацьким складом, студентами та іншими зацікавленими особами з метою збільшити рівень мобільності, поліпшити якість послуг. Відзначено прихильність до академічної свободи, автономності й відповідальності закладів вищої освіти.

У документі під назвою «*Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area*» (Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти) (2012 р., м. Бухарест) [13] акцентовано увагу на найбільш актуальних цілях за умови економічної кризи: забезпечення якісної вищої освіти для всіх; розширення можливостей для працевлаштування відповідно до запитів країн Європи; підвищення студентської мобільності.

У цьому документі зазначено, що потужні системи вищої освіти забезпечують основу для суспільства знань. Вища освіта має знаходитись у центрі зусиль, спрямованих на подолання кризових явищ. Наголошено на необхідності забезпечити найвищий можливий рівень фінансування вищої освіти, підтримувати відповідальність держави за вищу освіту, відкритті діалогу щодо фінансування та врядування (governance) у сфері вищої освіти, важливості розвитку більш ефективних структур врядування (governance) й управління (management) в автономних і підзвітних закладах вищої освіти, що обирають академічну свободу.

Зазначене дає змогу зробити висновок, що вища освіта розглядається як інструмент для подолання труднощів за умови кризи, отже, роль у розвитку та підтримці суспільства знань, демократії, захисту прав людини й підтримці економічного зростання відводиться міжнародному співробітництву та взаємодії національних, регіональних і глобальних просторів вищої освіти.

У комюніке під назвою «*Yerevan Communiqué on the European Higher Education Area*» (Єреванське комюніке щодо Європейського простору вищої освіти) (2015 р., м. Єреван) [14] указано, що «Європейський простір вищої освіти базу-

ється на публічній відповідальності за вищу освіту, академічній свободі, інституційній автономії та прагненні до доброчесності» [14, с. 1]. У документі акцентовано увагу на підтримці, захисті студентів та академічної спільноти у праві на академічну свободу й гарантії їх представництва як повноправних партнерів в управлінні автономними закладами вищої освіти. Наголошено на підтримці зусиль закладів вищої освіти щодо поширення міжкультурного розуміння, критичного мислення, політичної й релігійної толерантності, гендерної рівності, демократичних і цивільних прав задля формування фундаменту інклюзивного суспільства.

Важливими є такі положення цього комюніке:

- критичний аналіз інструментів реформування;
- оновлене бачення Європейського простору вищої освіти: реалізація намічених цілей у країнах-учасницях, забезпечення взаємної довіри до систем вищої освіти; забезпечення прав викладачів і студентів на академічну свободу та їхню повноправну участь в управлінні закладами освіти; забезпечення системи освіти, що заснована на критичному мисленні, демократичних і громадянських цінностях; забезпечення чіткого опису результатів навчання й навчального навантаження;
- налагодження зв'язку освіти й ринку праці, розширення різних способів досягнення цієї мети;
- підтримка закладів освіти, що забезпечують взаємозв'язок між різними секторами освіти;
- забезпечення узгодженості структурних реформ із залученням академічних кіл, політиків і суспільства;
- активний обмін кращими практиками;
- розвиток соціального виміру вищої освіти.

У документі «*Paris communiqy*» (Паризьке комюніке) (2018 р., м. Париж) [15] наголошено на досягненнях Європейського простору вищої освіти та акцентовано на цінностях Європейського простору вищої освіти, таких як академічна свобода; доброчесність; інституційна автономія; участь студентів і працівників у врядуванні вищої освіти.

Соціальна відповідальність закладів вищої освіти передбачає сприяння розвитку згуртованого та інклюзивного суспільства через покращення міжкультурного розуміння, залучення громадськості, розвиток етичної свідомості, сприяння доступу до вищої освіти.

У Комюніке намічено напрями діяльності на перспективу, що передбачають інтен-

сифікацію міждисциплінарного і транскордонного співробітництва, а також розвиток інклюзивного та інноваційного підходу до навчання й викладання.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, аналіз ключових стратегічних документів Європейського простору вищої освіти дає змогу зробити висновок щодо значного прогресу країн у реформуванні національних систем вищої освіти; засвідчує такі тенденції, як інтеграція систем вищої освіти, диверсифікація закладів вищої освіти, масовість, комерціалізація вищої освіти. У зв'язку з цим актуалізується питання автономії університетів і механізмів її забезпечення та зміни на рівні управління вищої освіти через розширення участі студентів і працівників у врядуванні закладів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2014. 168 с.
2. Прилипка С.М., Клімова Г.П. Якість вищої освіти України в контексті Болонського процесу. *Право та інновації*. 2014. № 1-2. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_1-2_12 (дата звернення: 17.12.2018).
3. Гриневич Л.М. Вітчизняна педагогічна теорія про розвиток освіти в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 1–2 (46–47). С. 5–10.
4. Magna Charta Universitatum. URL: <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/the-magna-charta-1/the-magna-charta> (дата звернення: 17.12.2018).
5. Sorbonne Joint Declaration: Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System, 25 May 1999. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf (дата звернення: 17.12.2018).
6. Bologna Declaration of 19 June 1999. Joint declaration of the European Ministers of Education. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf (дата звернення: 17.12.2018).
7. Towards the European Higher Education Area: Prague Communiqué, 19 May 2001. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf (дата звернення: 17.12.2018).
8. Realising the European Higher Education Area. Berlin Communiqué, 19 September 2003. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf (дата звернення: 17.12.2018).
9. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Bergen Communiqué, 19–20 May 2005. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf (дата звернення: 17.12.2018).

10. Towards the European Higher Education Area: Responding to Challenges in a Globalised World. London Communiqué, 18 May 2007. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2007_London/69/7/2007_London_Communique_English_588697.pdf (дата звернення: 17.12.2018).

11. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the New Decade. Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué, 28–29 April 2009. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2009_Leuven_Louvain-la-Neuve/06/1/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009_595061.pdf (дата звернення: 17.12.2018).

12. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area March 12, 2010. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2010_Budapest_Vien-

[na/64/0/Budapest-Vienna_Declaration_598640.pdf](http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2010_Budapest_Vienna/64/0/Budapest-Vienna_Declaration_598640.pdf) (дата звернення: 17.12.2018).

13. Making the Most of Our Potential: Consolidating the European Higher Education Area. Bucharest Communiqué, 26–27 April 2012. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2012_Bucharest/67/3/Bucharest_Communique_2012_610673.pdf (дата звернення: 17.12.2018).

14. Yerevan Communiqué, 14–15 May 2015. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/70/7/YerevanCommuniqueFinal_613707.pdf (дата звернення: 17.12.2018).

15. Paris communiqué, Paris, May 25th 2018. URL: <http://www.ehea2018.paris/Data/ElFinder/s2/Communique/EHEAParis2018-Communique-final.pdf> (дата звернення: 17.12.2018).